

LOCKSTA SKVALTKVARN

**Björna Sockens hembygdsförening restaurerar
Locksta kvarn**

Locksta 1:17, Örnsköldsviks kommun

Dokumentationsavdelningen. Rapport nr 2011:20, Bodil Mascher.

Innehåll:

Sid.

Inledning

3

Hus med historia / projektbeskrivning

Objekt / dnr.

Fastighet

Länsstyrelsens tillståndsärende

Ägare /Hembygdsförening

Objektbeskrivning

4

Beskrivning / Historik

4

Åtgärder och genomförande

8

Tillstånd före restaurering/Planerade åtgärder

8

Kvarnhuset

9

Före restaurering

9

Genomförda åtgärder

12

Vattenrännan

19

Före restaurering

19

Genomförda åtgärder

23

Informationsinsats

28

Resultat / Att tänka på

28

Källor

29

BILAGOR

1. Press.

2. Affisch Öppet hus.

Inledning

Projektbeskrivning

Restaureringen ingår i projektet Hus med Historia. Projektet ska enligt Länsstyrelsens beslut genomföras i samverkan med samarbetskommittén för Ångermanlands och Medelpads Hembygdsförbund och Murberget Läns museet Västernorrland. Björna Sockens Hembygdsförening ska samarbeta med en professionell hantverkare för genomförande av åtgärderna, som ska ske under antikvarisk medverkan av Läns museet. I samband med upprustningen ska även publika arrangemang och en studiecirkel anordnas för att sprida kunskap om kvarnen och dess betydelse.

Objekt / dnr.

Locksta kvarn. Dnr. 2011/148.

Fastighet

Locksta 1:17, Björna socken, Örnsköldsviks kommun.

Länsstyrelsens tillståndsärende

Beslut 2011-03-31 dnr. 434-6219-10.

Ägare /Hembygdsförening

Björna Sockens Hembygdsförening.

Objektbeskrivning

Beskrivning / Historik

En timrad skvaltkvarn uppfördes på platsen redan vid 1800-talets mitt, som nyttjades av fyra hemman. Det timrade kvarnhus som från början stod här blev förstört av en vårflood 1914. Eftersom man behövde en mjölkvarn byggde man ett nytt kvarnhus. Denna kvarn var en brädslagen regelkonstruktion som användes under krigsåren men senare revs.

Nuvarande kvarn byggdes 1979, som en rekonstruktion av det äldre timrade kvarnhus, som en gång stod på samma plats. Resterna av timmerväggarna upphittades och användes som modell för nuvarande kvarnhus, som byggdes av en gammal bagarstuga, bortskänkt av en av hembygdsföreningens medlemmar. Kvarnen är uppförd av liggtimmer av fura och gran med rektangulära knutar och raka knuthak. Huset har gavelingång med en brygga av några ramsågade bräder. Åstaket som är täckt av stickspån har en kroppås och en sidås vardera med glest rote av vankantade gamla bräder. Inredningen med en äldre kvarntratt och kvarnstenar har bevarats. En sentida kvarnkall av järn har installerats i kvarnens underbyggnad.

11 06 14. Kvarnhuset och vattenrännan nedanför vägen.

Vattenrännan av drygt trettio år gamla bräder med lös spont bär märken av cirkelsåg medan underliggande konstruktion utgörs av delar av den gamla underbyggnaden, återanvänt timmer från hus och sågat och handhugget rundtimmer.

Det syns på ett foto från 1981 att vattenrännan ej var nytimrad då. Gamla genomrötade stockändar är synliga i underbyggnaden, som antagligen använts länge medan den övre bräddelen av rännan är nyare förmodligen från 1970 då man timrade kvarnen.

11 06 14. Byvägen söderut, kvarndammen ovanför vägen.

11 06 14. Dammens utlopp på ovansidan byvägen.

11 06 14. Kvarnen.

11 06 14. Kvarnens åstak utgörs av en kroppås och en sidås vardera med glest rote av vankantade bräder med stickspån.

11 06 14. Stock med årtalet "1850" som har suttit under ingången på det tidigare kvarnhuset är den återstående resten av gamla kvarnhusets väggar.

11 06 14. En äldre kvarntratt med kvarnstenar finns kvar av inredningen.

Åtgärder och genomförande

Tillstånd före restaurering / Planerade åtgärder

Hembygdsföreningen gör en del upprustningsarbeten själva arbeten men anlitar även en professionell timmerman. Föreningen står för materialkostnader. Länsstyrelsens bidrag vad gäller byggnadsarbeten utförda av professionell timmerman.

Läggning av nytt spåntak.

Byte av spån (maskinhyvlat enligt Länsstyrelsens muntliga godkännande).

Byte av rote och skadat underlag.

Byte av vindskivor, vatt- ochnockbräder.

Lagning av skadade stockvarv.

Lagning/byte av skadade stockar i vattenrännan fundament.

Lagning/byte av skadat virke i vattenrännan (Rekonstruktion enligt Länsstyrelsens muntliga godkännande, vilket redovisas under rubriken Vattenrännan. Före restaurering).

2011-06-14. Hembygdsföreningens nyfällda timmer.

Kvarnhuset

Före restaurering

Kvarnhuset har skador på syllram och övre varv, främst på baksidan där syllstocken är avbruten och SO knuten har förlorat sin funktion då knutskallen på andra varvet mot söder är avbruten.

2011-06-14. Kvarnhuset och vattenrännan.

2011-06-14. NO knuten (baksidan).

2011-06-14. Norra väggen ner mot sluttningen. Av myrgångarna inuti syllen syns inget.

2011-06-14. Baksidan (östra gavelväggen) med avbruten syllstock och knutskalle samt kraftiga rötskador även på andra varvet.

2011-06-14. Rötskador på syllstock och ovanför liggande timmer på södra väggen vid intaget.

2011-06-14. Rötskador på SO knuten.

Genomförda åtgärder

11 07 29. Arbetslaget för dagen i arbete under Marcus Lindgrens ledning.

Hembygdsföreningen hade i juni fällt en del timmer för arbetet, som senare kompletterades med passande stockar. Timret i trakten är imponerande tätvuxet. 2011-07-29 pågår timringen av kvarnens nedersta stockvarv. Man har lyft och pallat upp kvarnen och demonterat syllram samt de tre påföljande timmervarven dvs. varv 2 – 4. Stockarna drogs uppför ravinen till en plan vid skogsbilvägen ovanför kvarnplatsen, där restaureringen utfördes. Ramen vändes upp och ner vid timringsarbetet.

Då upptäcktes mer omfattande skador än vad vi först sett. Timret, som utanpå huset hade sett helt oskadat ut, var invändigt helt genomstunget av myrgångar och träet föll sönder i smulor när man började bearbeta stockarna, som var i både fura och tall.

Hembygdsföreningens medlemmar fick timra en del själva, barka och putsa med barkspade och bandkniv. De nya stockarna sågades i ändarna, eftersom stockarnas knutskallar i det befintliga kvarnhuset också är sågade. Kvarnhuset är uppbyggt av återanvänt timmer från ett äldre hus i byn. Att timret är gammalt syns på spåren efter bilningar på kvarnhusets timmerväggar, exempelvis till vänster om ingången. Marcus bilade av de nya stockarna på samma sätt med bilyxa, långdraget och de raka knuthaken hjälptes man åt med. En föreningsmedlem hade gått en timringskurs för Marcus tidigare.

11 07 29. Nytt timmer för kvarnens nederdel putsas av med bandkniv och timras in för att ersätta en rötskadad stock

11 07 29. Det uppallade kvarnhuset.

11 08 03. Nya stockar timras in.

11 08 03. Man släpper efter med domkrafter, tråklossar och stöttor allteftersom nytt timmer placeras in på rätt ställe.

Hela syllramen ersattes med friskt virke. På gavelväggen mot väster (framsidan) byttes även hela 2:a varvet samt halva det 3:e, som iskarvades med en snedskarv. På långväggen mot norr byttes också hela 2:a varvet. På gavelväggen mot öster vänt mot ån byttes hela 2:a – 4:e varvet. På södra väggen, där vattenrännan gick in fanns de största skadorna och 2:a – 6:e varvet byttes. Till en början kunde man tro bara ett stycke på lucköppningens översida var skadad och sulas in med nytt virke. När timmermannen började såga i det 4:e varvet påträffades ett myrbo med svärmande myror med stora skador även i de 5-och 6 varven.

Taket är trelagstäckt med nytt maskinhyvlat stickspån, vattbräder och vindskivor är bytta till samma dimensioner som befintliga. Ca 10 % av rotet fick bytas, omkring 15- 20 meter.

11 10 12. Södra väggen.

11 10 12. Östra väggen (kvarnhusets baksida).

11 07 29.Överst del av en kasserad timmerstock. På nedre fotot ser man gränsen för hur långt myrangreppet har nått. Myrorna angriper lättast rötat virke. Ur den friska delen togs en halv stock, som iskarvades med en snedskarv på kvarnhusets framsida.

Vattenrännan

Före restaurering

Vid besiktning av den på 1970-talet uppförda vattenrännan visar det sig att mycket av virket är rötskadat med påväxter av organiskt material.

En närmare undersökning av virket visade att så gott som allt det gamla virket var så förstört att det sannolikt inte skulle kunna bevaras. En liten del av de sentida 1970-talsbräderna skulle kunna användas men att försöka skarva ihop det vattendränkta virket med nya bräder skulle göra rännan otät när den senare torkar upp. Man kunde heller inte vänta till nästa år på att virket skulle torka upp tillräckligt. Själva rännan /övre delen av bräder är kilad. Man har börjat med väggen på en sida och fortsatt med rännbotten som är lagd tätt (ej spontad) och sannolikt byggt andra sidan sist som då kunde kilas så att rännan blivit tät. Den är en gång tillverkad av torkat virke, som idag är genomblött då rännan legat öppen under vintern med mycket snö. Hembygdsföreningen ville därför rekonstruera rännan, vilket Länsstyrelsen muntligt tillstyrkte.

2011-06-14. Rötskador och mosspåväxt på vattenrännans bräder och timmer.

2011-06-14. Vattenrännan av bräder, underbyggnaden av äldre hugget eller sågat rundtimmer och återanvänt timmer från gamla hus. Östra sidan, Foto mot vägen i söder.

2011-06-14. Vattenrännans östra sida före rekonstruktion.

2011-06-14. Vattenrännans östra sida före rekonstruktion.

Vattenrännans västra sida före rekonstruktion. Änden av gammal telefonstolpe th.

2011-06-14. Vattenrännans västra sida före rekonstruktion.

2011-06-14. Bräder på vattenrännans undersida.

Genomförda åtgärder

Vattenrännans bräder sågades på en lokal såg från föreningens fällda timmerstockar. Vattenrännans väggar skulle också ha lös spont och sågas med cirkelsåg likt befintligt. Föreningen gjorde sedan en uppmärkning av de sågade virket, där rännan för sponten sågades. Lämpligt timmer fälldes för underbyggnaden och fyrskäringar som utgjorde tvärgående åsar sågades. Det gjordes ingen finsågning av de fyrskurna sidorna utan variationer fanns likt originalet.

Däremot var rekonstruktionen mycket trogen förlagan. Man mätte i förväg upp befintlig ränna. Virket till underbyggnaden måste överensstämja med originalstockarnas diameter för att rännan skulle få rätt lutning och samtidigt fungera som magasin närmare inloppet i kvarnen. Med precis noggrannhet gällande dimensioner av virket och enskilda stockar placerades stockarna på just de grundstenar, där de hade legat förut (kåda på stenarna gav vägledning om läget), vilket var förenat med stora svårigheter. Virket är sågat med även handhuggna partier. Överliggarna på rännan sticker ut drygt 5 cm längre än originalet för att kunna sågas senare om sprickbildning kunna iaktages. Dessa ska kortas av till våren 2012.

Man har gjort urtag i timret för hålet i kvarnväggen i samma läge och med samma dimensioner som originalet, där den nya rännan går in. Med en skadad dammlucka som förlaga ny tillverkades en likadan med 2 rotben av gran som stöd. Rotbenen måste förborras för att kunna spikas. Vid slutbesiktning 2011-10-12 provades den nya rännan och vattenhjulet, som fungerade bra.

2011-10-12. Rekonstruktionen av vattenrännan.

2011-10-12. Underbyggnadens kortsida mot kvarnen.

2011-10-12. Vattenrännans västra sida efter rekonstruktion.

2011-10-12. Vattenrännan går in genom luckan till kvarnhjulet i underbyggnaden.

2011-10-12. Vattenrännans östra sida efter rekonstruktion.

2011-10-12. Vattenrännans östra sida efter rekonstruktion.

2011-10-12. Upplag av åsarna under rännan.

2011-10-12. Rekonstruerad dammlucka.

2011-10-12. Hembygdsföreningens ordförande Fredrik Svedberg öppnar luckan för vattnet, som driver kvarnen.

Informationsinsats

Kaffepaus efter upprustningsarbeten, som visades på Öppet husdagen.

Den 3 augusti ordnade Björna Sockens Hembygdsförening Öppet Hus vid kvarnen i samarbete med antikvarien. 27 besökare hade hittat fram till denna avlägsna plats, belägen mellan Nyliden och Lövlund, nära västerbottensgränsen. Ordföranden i föreningen Fredrik Svedberg, berättade om kvarnens historia. Timmermannen Marcus Lindgren demonstrerade restaureringsarbetet och delgav tillsammans med antikvarien råd angående byggnadsvård. Hembygdskonsulent Margareta Bergvall från Läns museet, projektledaren för Hus med Historia, berättade om hur projektet hade växt fram. Antikvarien har gjort textunderlag och foton för skyltning och affischering. För lay-out och presskontakter svarar Läns museets informationsavdelning. Texter om Hus med historias projekt har lagts ut fortlöpande på Läns museets hemsida. Kvarnprojektet presenteras i tidskriften Hembygden 2011/3.

Resultat / Att tänka på

Nyckeln till en lyckad upprustning kan vara en bra organisation. Hembygdsföreningen har gjort ett mycket gott arbete med att schemalägga arbetspassen. Många frivilliga hade ställt upp och det gällde att pussla ihop semestrar och älgjaksveckor, många var pensionärer. Under timmermannen Marcus Lindgrens

ledning arbetade några personer varje dag, så att restaureringsarbetet nästan fungerade som en timringskurs, vilket ställde stora krav på arbetsledaren.

Anläggningen/byggnaden var uppbyggd i sen tid, kvarnen egentligen en fri rekonstruktion, men man har använt både såg och bilyxa så att upplevelsevärde av genuin miljö har bibehållits samtidigt som man kan skilja på gammalt och nytt om man tittar närmare på bygget, kvalitén på material har varit hög.

Det största kulturhistoriska värdet av restaureringen har nog själva byggnadsvårdsarbetet och processen kring den utgjort. Kunskapen om traditionellt hantverk har fått stor spridning. Viktigt i detta projekt, som även är ett informationsprojekt, är att de hantverkare som anlitas också är intresserade av pedagogiskt arbete och att förmedla kunskap. Så var det i hög grad i detta fall. Föreningen fällde träd från enskilda medlemmars mark, som sågades på en lokal såg i närheten. Virkeskvalitén i dessa myrrika nordliga marker bara någon mil från västerbottensgränsen var imponerade.

Sortering av bräder som ska sågas för inpassning av spont.

Källor

Pettersson, Birgitta: Vattenkvarnar, vattensågar, kraftstationer. Örensköldsviks museums småskriftserie, 1980.